

STARI GRADOVI IZMEĐU KUPE I KORANE

POVIJESNI MUZEJ HRVATSKE
ZAGREB 1976.

Područje omeđeno i ispresijecano tokovima rijeka Kupe i Korane, Dobre i Mrežnice te njihovih pritoka, ne pripada ni po prirodnim osobinama tla u iste geološke i zemljopisne međe, niti je imalo jednaku povijesnu sudbinu u prošlosti. Te prirodne i povijesne razlike ovog prostora odrazile su se i na život naroda i povijest nastanka i trajanja starih tvrdih gradova, kaštela i utvrda na tom prostoru.

U XII i XIII stoljeću žive u tim krajevima slobodna plemena, organizirana u svoje plemenske općine. Takve plemenske općine prve grade svoje plemenske utvrde, branič kule i tvrde gradove (Dubovac, Velemrić, Belaj, u bližoj okolici Karlovca). Najveći dio tog područja obuhvaćala je stara modruška župa a crkvena organizacija bila je podijeljena između Zagrebačke i Krbavske, odnosno, Modruško-krbavske biskupije.

U XIII a pogotovo u XIV st. feudalni gospodari najvećeg dijela zemalja između Korane i Kupe postaju knezovi Krčki — Frankopani. Svojom feudalnom vlašću oni ograničavaju i sve više skućavaju slobode starih plemenskih općina i nameću im prisilom feudalnog sistema sve veće podložničke obaveze i terete. Seoske slobodne općine pretvaraju se sve više u kmetska selišta posve ovisna o volji feudalnog gospodara. Takvih seoskih općina bilo je na tom području mnogo, jer je čitav taj kraj bio dosta dobro naseljen. Samo od Dubovca uzvodno uz Kupu do Ozlja bilo ih je desetak: Orlanska općina (današnja Banija i predgrađe Karlovca, do Mekušja) Otočka općina (današnje Mekušje), Dubovačka, Hrnetička, Mahičanska, Sipačka, Novačka, Zorkovačka, Bratovanačka, Trška, Ozaljska i druge. Oko rijeke Dobre također je bilo takvih seoskih općina, npr. Zadobarska, Oštovačka, Stativska, Završka, Strelačla i druge, više ili manje ovisne o feudalnoj vlasti Frankopana.

Živjelo se relativno mirno, pod nazornom vlašću Babonića, Frankopana, Blagajskih knezova i drugih feudalnih vlasnika, sve do XV stoljeća. Tada, već 1406. pa 1408. po drugi put, preletjela je turska vojska ove krajeve sve do kranjskih granica, do Metlike. To je bio kraj mirnog razdoblja a i gradnje starih tvrdih gradova koje su gradile plemenske općine ili feudalni gospodari tih krajeva. Do tog vremena su nastali: Dubovac, Ozalj, Ribnik, Novigrad na Dobri, Bosiljevo, Ogulin, Vitunj, Stari Plaški, Ključ, Lipa, Zvečaj, Modruš, Blagaj na Korani, Skrad na Korani, Slunj, Drežnik, Belaj, Zimić, Velemerić, a možda i još koji od starih tvrdih gradova.

Krajem XV st. već poslije 1493. god. nakon poraza na Krbavskom polju, nastaje posve nova povijesna situacija, pogotovo u gornjim tokovima Korane, Mrežnice i Dobre. Ta se situacija bitno mijenja nakon konačnog osvajanja Krbave i Like 1527. godine, kada su ti krajevi došli u neposredno susjedstvo novostvorenog turskog, ličkog sandžakata, a stari gradovi tog područja postali su isključivo granični stražari i nosioci obrane koja je zaustavljala turske prodore i daljnje osvajanje hrvatskih krajeva. Za razliku od njih, sudbina onih starih gradova u pozadini, iza obrambene granične fronte, nije se tada još uvijek bitno promijenila. Oni nisu bili izloženi direktnoj nasrtljivosti i izravnoj opasnosti od turskog osvajačkog udara. Oni i dalje ostaju središta gospodarskog i društvenog života područja koja su spadala pod

njihovu upravu i feudalnu vlast. Takva se situacija konačno utvrđuje izgradnjom karlovačke tvrđave i stvaranjem jake krajiške obrambene baze u Ogulinu, poslije 1579. godine. Tada se iza te i tako uređene granične obrane i stari tvrđi gradovi tog prostora utvrđuju: pojačava se obrambena sigurnost Ozlja, Ribnika, Bosiljeva, Novigrada na Dobri, grade se manje utvrde, kao predstraža glavne obrambene linije: čerdaci, kule i kašteli. Istovremeno mnogi stari tvrđi gradovi na samoj granici postaju utvrđena mjesta krajiške obrane. U njih ulazi krajiška vojska kojom najprije zapovijedaju sami vlasnici gradova a kasnije ih posve gube i oni prelaze u isključivu nadležnost krajiške vojne vlasti.

Dok se to zbivalo na samoj granici u krajeve zaštićene karlovačkom tvrđavom Ribnikom, Bosiljevom, Severinom, Ogulinom, Otokom kod Oštarija i drugim utvrdama doseljava se velik broj izbjeglica, osiromašenog plemstva iz bihačke krajine, Dalmacije Like i Krbave. Ti plemići, izgubivši svoje stare posjede i gradove ulaze u službu krajiške vojske ili postaju vazali i službenici, još uvijek jakih feudalnih magnata, Frankopana i Zrinskih. Čak i posljednji knezovi Blagajski ostavljaju svoju izgublenu djedovinu i sele se u Austriju.

Tako u toku XVI i XVII stoljeća na područje ozaljskog, ribničkog, bosiljevačkog, severinskog vlastelinstva i na prostor koji je spadao pod krajišku vojnu vlast dolazi mnogo novog stanovništva, ne samo posve upropaštenog kmetskog naroda, već i mnoge plemićke obitelji, npr. Stančići iz Obrovca, Biševići iz Šibenika, Mišljenovići iz Kamičaka, Darovići iz Knina, Herendići iz ličkog Bužima, Budački iz Budaka u Lici, a tu su i drugi: Severšići, Hranilovići, Tomašići, Hojsići, Črnici, Kružići, Izačići, Mogorići, Radešići, Zemčari, Peranski, Štefkovići i drugi. Neke od tih plemićkih obitelji, stekavši i ovdje veće zemljišne posjede i visoke vojne službe, grade svoje kaštele ili dvorce. Tada nastaju: Barilović, Budački, Mlaka na Mrežničkom otoku, i cijeli niz dvoraca od Karlovca do Ozlja: Jaškovo, Hrašće, Zorkovac, Hrnetić, Treščerovec, Mahično i drugi.

Tek ponovnim osvajanjem okupiranog područja od Turaka, istjerivanjem Turaka iz Like i Krbave 1684. godine, počinje obnova mnogih već dosta dugo zapuštenih starih tvrdih gradova na Korani, Mrežnici i Dobri. Grade se na tom području i neke nove utvrde, više zbog zaštite i sigurnosti novonaseljenog stanovništva nego li za graničnu obranu krajiškog područja. Tada nastaju npr. obrambena kula na Dretulji kod Plžskog, čardak-kula kod Rakovca, cijeli niz čardaka uz Koranu sve do Križanić Turnja, Frankopanska kula u Gomirju. Neki od napuštenih starih tvrdih gradova i kaštela opet ulaze u sastav krajiške vojne obrane, pa ih krajiška vlast popravlja, uređuje u njima boravak krajiškoj vojsci, krajiškim kapetanijama i kumpanijama. No mnogi su već tada bili u takvom stanju, npr. Velemerić, Stari Plaški, Vitunj, Ključ, Zimić, Skrad, da ih niti krajiška vlast nije više popravljala, već su od XVII st. napuštene ruševine. Druge koje je iznova zaposjela krajiška vojska, krajiška vojna vlast ih čuva i uzdržava do početka razvojačenja Vojne krajine, tj. do 1868. godine. Tada su mnogi stari tvrđi gradovi bili posve zapušteni, ili čak nasilno porušeni da bi se od njihovog materijala sagradili neki drugi vojni ili građanski objekti. Npr. Zvečaj je porušen već 1777. godine da bi se namaklo kamenje

za gradnju tamošnje dionice Jozefinske ceste, Belaj je porušen 1834, a od kame-
nja tog grada sagrađen je mlin na Korani na Kamenjaku i neke karlovačke kuće.
Budački je također krajiška vlast dala do temelja porušiti 1845. godine.

Posebnu sudbinu u toj povijesti imao je kaštel kojeg je Petar Zrinski sagra-
dio na Gornjoj Švarči. Zrinski taj kaštel gradi oko 1660. upravo zato što je izgubio
Dubovac i što je htio imati što bliže Karlovcu, središtu Krajiške vojne vlasti u Hrvat-
skoj, i neko svoje uporište. Zbog toga, iz čiste osvete, nakon propale Zrinsko-Fran-
kopanske urote, tadanji karlovački general J. J. Herberstein daje ga do temelja
porušiti. Od tog materijala sagrađena je u Karlovcu crkva sv. Josipa, toranj i stra-
žarnica nad vratima tvrđave, i »generalija«. u tvrđavi, a od tog je materijala poprav-
ljen i stari grad Dubovac.

Dakle, i nakon ponovnog oslobađanja hrvatskih krajeva od turske vlasti stari
tvrđi gradovi i kašteli južno od Karlovca, Barilovića, Bosiljeva i Ogulina imali su
drukčiju povijesnu sudbinu. Njima upravlja krajiška vojna vlast i dok traje ratna
i politička potreba uzdržavanja krajiške vojne sile, dotle ih uzdržava i čuva. Kada
dolazi do ukidanja Vojne krajine, tada su i ovi spomenici feudalne obrambene i
gospodarske arhitekture definitivno zanemareni i prepušteni vremenu, ili pak još
prije konačnog povlačenja vojne vlasti i porušeni. Tvrđi pak gradovi i kašteli iza
te stare obrambene granice živjeli su i dalje svojim feudalnim životom. Mijenjaju
svoje gospodare, ali se o njima ipak do najnovijeg vremena vodilo računa. Tako
su nam se relativno dobro sačuvali Dubovac, Ozalj, Ribnik, Bosiljevo, Ogulin, Se-
verin i Brod na Kupi. Nažalost takvu sreću nisu imali npr. Barilović i Novigrad na
Dobri koji su još pod krovom dočekali posljednji rat, ali su u njemu stradali, a
poslije su jednostavno zaboravljeni i prepušteni propadanju. Činjenica je da niti
ovaj mali broj sačuvanih starih gradova, uglavnom na području između Kupe i
Dobre, nije danas u najboljem stanju. Ne posvećuje se dovoljna briga njihovom
čuvanju i uzdržavanju, a bar ti preostali to zaslužuju, čak i onda kad bi i mogli
zanemariti njihovu povijesno-spomeničku vrijednost. Tada bi ih bar, kao dobri go-
spodari, kojima oni još uvijek služe, trebali više čuvati, popravljati, držati i njih
i njihov životni okoliš u boljem redu. Konačno ti su spomenici stare feudalne i
obrambene arhitekture danas naša društvena imovina, koja se kao nezamjenjivi
dio naših potreba i doživljava uklopila u suvremene potrebe života.

DUBOVAC — tvrđi grad, prvi se put spominje 1382. god., početak gradnje grada
seže možda u XIII st.

Njegovi gospodari: slobodno pleme dubovačko, Zudari, Čupori, Blagaji, Fran-
kopani, Zrinski, krajiški generali u Karlovcu, Laval i Artur Nugent, karlovačka
općina.

Danas: u dobrom je stanju, u službi izletničko-turističkih potreba, prostor
glavne kule pretvoren u izložbeni prostor, pod upravom Gradskog muzeja
Karlovac.

ŠVARČA — kaštel, sagrađio ga je Petar Zrinski oko 1660. god. (nakon što su Zrin-
ski ustupili nadvojvodi Karlu Dubovac zbog gradnje karlovačke utvrde). Ka-
štel je »upravo sramotno dao porušiti« J. J. Herberstein, 7. travnja 1670. na-
kon neuspjele Zrinsko-Frankopanske urote, tadanji general karlovački.

Danas: ne postoje ni tragovi ovog kaštela.

OZALJ — tvrđi grad, u XVIII st. pretvoren u feudalni dvor. Prvi spomen grada god.
1244.

Njegovi gospodar: Babonići, kralj Karlo Roberto, kralj Sigismund, Frankopani,
Zrinski, Petazzi, Perlasi, Batthyany, Thurn-Taxis, Braća hrv. zmaja, općina
ozaljska.

Danas: opće stanje, posebno neki dijelovi grada u prilično su lošem stanju.
U službi je turističko-ugostiteljske djelatnosti, a u dijelu grada nalazi se
muzejska zbirka.

BRLOG — feudalni dvor sagrađen sredinom XVI st.

Njegovi gospodar: Dovolići, Peranski, Delišimunovići (vazali Zrinskih), Petazzi,
Keglevići, Oršići, Kotenbachi, Šufłaji, Laszowski, Petrina.

Danas: Dvor je porušen, preuređen za potrebe seoskog domaćinstva. Saču-
vana samo ulazna vrata i podrumске prostorije. Sadašnji vlasnik, zemljoradnik
Antun Petrina.

RIBNIK — tvrđi grad u nizini, okružen vodom (»Wasserburg«), Grad nastao u XIII st.
a prvi put spomenut god. 1325.

Njegovi gospodari: Babonići, kralj Karlo Roberto, Akuš, sin bana Mikca, Fran-
kopani, Zrinski, Kraljevska komora, Petazzi, Benvenuti, Austrijska komora,
barun Filip Vukasović, općina ozaljska.

Danas: u prilično je dobrom stanju. Grad je sačuvan gotovo u izvornoj cje-
lini (osim glavne branič kule). Namjena mu je neadekvatna, nekoliko stanara
i magazini.

NOVIGRAD NA DOBRI — tvrđi grad-dvorac, početak grada seže u XIV st. Prvi spo-
men pod imenom Dobra potječe iz 1297. god. a kao Novigrad prvi se put
spominje 1495. godine.

Njegovi gospodari: Slobodni plemići Dobranski, Frankopani, Kraljevska ko-
mora, karlovački general J. J. Herberstein, Malteški red, Patačići, Mirko Ha-

raminčić, Hrv. zemaljsko-gospodarstveni ured, karlovački trgovac Franjo Türk.
Danas: Novigrad je ruševina, iako je 1941. bio još čitav i pod krovom. Potpuno je zanemaren.

BOSILJEVO — tvrđi grad-dvorac, prvi se put spominje tek 1461. god.
Njegovi gospodari: Frankopani, Kraljevska Komora, Erdödy, Auerspergi, Vojkovići, Laval Nugent (1. restauracija), riječki trgovac i brodovlasnik Cosulich (2. restauracija).
Danas: Uglavnom je u dobrom stanju, namijenjen ugostiteljsko-turističkim potrebama.

SEVERIN — kaštel, sagrađen sredinom XVI st., preuređen temeljito za grofova Oršića 1803. godine.
Njegovi gospodari: Frankopani, Kraljevska Komora, Oršići, Vranicani, Francisci, barun Kühnel, Herman Neuberger, »Dobra, d. d. za industriju drva u Zagrebu«, Vladimir Arko.
Danas: kaštel je u fazi konačnog uređenja i adaptacije za turističko-ugostiteljske potrebe tog kraja.

BROD NA KUPI — kaštel, podignut krajem XV st. a sagrađen konačno za Petra Zrinskog oko 1660. godine.
Njegovi gospodari: Frankopani, Zrinski, Kraljevska Komora, Perlasi, Bathyany.
Danas: U dobrom je stanju, u službi stanara i općinske uprave.

OGULIN — kaštel, grade ga Frankopani nakon napuštanja starog Vitunja i gubitka tvrdog grada Plaškoga, prije 1500. god.
Njegovi gospodari: Frankopani, Krajiška vojna vlast.
Danas: Kaštel je dobro čuvan. U njemu se nalazi Zavičajni muzej i arhiv općine Ogulin.

VITUNJ — tvrđi grad, sagrađen vjerojatno već u XIII st.
Njegovi gospodari: Frankopani, dok nije oko 1575. posve napušten i zaboravljen.
Danas: neznatni ostaci ruševina.

OTOK-OŠTARIJE — kaštel Frankopana, sagrađen u XV st. U XVII st. razvilo se manje naselje oko gotičke bazilike sv. Marije, koju sagradiše Frankopani oko 1451. god. a koja je u XVI i XVII st. također služila krajiškoj obrani.
Njegovi gospodari: Frankopani, Krajiška vojna vlast, a u XVIII st. je već zapušten a crkva porušena.
Danas: jedva zamjetljivi tragovi kaštela i sačuvani vanjski zidovi do 3 m visine Frankopanske crkve.

KLJUČ — tvrđi grad, sagrađen možda već u XIII st.
Njegovi gospodari: Frankopani, Krajiška vojna vlast, a u XVII st. već zapušten.
Danas: ruševni ostaci okrugle kule i gradskih bedema.

PLAŠKI STARI — tvrđi grad na Plaškoj glavici, sagrađen u XV st.
Njegovi gospodari: Frankopani, Turci, Krajiška vojna vlast, a u XVIII st. već zapušten.
Danas: ruševni ostaci okrugle čvrste kule i gradskih bedema.

PLAŠKI NOVI — obrambena kula utvrđena palisadama u meandru Dretulje. Sagrađio je 1664. Peter Zrinski za zaštitu doseljenim Vlasima.
Njegovi gospodari: Krajiška vojna vlast, a u XVIII st. već zapuštena.
Danas: ne postoje nikakvi ostaci ove utvrde.

JESENICA — kaštel, sagrađen sredinom XVI st. Prvi put spomenuta 1544. godine.
Njeni gospodari: Frankopani, Krajiška vojna vlast, Turci, pa opet Krajina od 1835. kada je kaštel potpuno zapušten.
Danas: neznatni ostaci obrambenih zidova kaštela.

MODRUŠ — tvrđi grad, Tržan, s utvrđenim trgom, »castrum Thersan et civitas Modrussa«. Tvrđi grad postoji možda već 1209. god. a naselje se razvija tokom XIV i XV st. God. 1460. podgrađe Modruš postaje sjedište Krbavsko-Modruške biskupije.
Njegovi gospodari: Frankopani, Krajiška vojna vlast (od 1553.). U XVII st. tvrđi je grad već zapušten (podgrađe uništeno od Turaka već 1493. godine).
Danas: ruševni ostaci tvrdog grada, ostaci crkve sv. Duha, preuređena crkva sv. Antuna i sv. Trojstva.

ZVEČAJ — tvrđi grad na lijevoj obali Mrežnice, sagrađen u XIV st.
Njegovi gospodari: vlastela Zvečajska, Nikola Benvenjud, Frankopani, Krajiška vojna vlast. U XVIII st. je zapušten, 1777. god. porušen, a kamen upotrijebljen za gradnju Jozefinske ceste.
Danas: neznatni ostaci gradskih zidova i kula unutar kojih se smjestilo seosko gospodarstvo.

LIPA — tvrđi grad nad Dobrom, sagrađen u XIV st.
Njegovi gospodari: grofovi Celjski, Blagajski, Frankopani, Tepsići, Herendići, Zrinski, Krajiška vojna vlast, Vuk Mihačević-Čubretić, Lovinčići.
Danas: ostaci ruševina.

TOUNJ — kaštel, sagrađen u XV st. nad ponorom Tounjčice, nadograđen u XVII i XVIII st. Prvi spomen kaštela 1481. godine.
Njegovi gospodari: Frankopani, Krajiška vojna vlast do razvojačenja Krajine 1868. a onda zapušten.
Danas: ostaci grada su preuređeni ili zapušteni i nestali.

DREŽNIK — nad kanjonom Korane, tvrđi grad, sagrađen već u XIII st.
Njegovi gospodari: Frankopani, Turci, Krajiška vojna vlast, a u XVIII st. je zapušten.
Danas: ruševni ostaci glavne branič kule i gradskih bedema.

SLUNJ — tvrdi grad (Suhi Slunj, nedaleko sela Zbijega, koji je napušten već u XV st. a nad kanjonom Slunjčice sagrađen je Novi Slunj), sagrađen u XV st. *Njegovi gospodari:* Frankopani, Pavao Zrinski, pa opet Frankopani, Krajiška vojna vlast (od 1561. g.), Turci, pa opet Vojna Krajina (od 1671—1878), kada je prepušten propadanju.

Danas: ruševina.

BLAGAJ NA KORANI — tvrdi grad, sagrađen u XIV st. (»Turanj Blagajski«). Već 1461. pod gradom se razvilo naselje, trg (70 građana).

Njegovi gospodari: Blagajski, Vojna Krajina, Turci, pa opet Krajiška vojna vlast od 1699. do 1865. kada je zapušten.

Danas: ruševine gradskih bedema.

SKRAD — nad Koranom, tvrdi grad sagrađen u XIV st. a u XV st. se pod gradom razvio veliki trg, podgrađe.

Njegovi gospodari: Frankopani, Celjski, Andrija Kreiger, opet Frankopani, Benvenjudi, Frankopani, Zrinski, dok 1585. grad i podgrađe ne unište Turci. U XVII st. grad je već ruševina.

Danas: ostaci gradskih bedema sakriveni u šumi.

BARILOVIĆ — kaštel, sagrađen u XV st.

Njegovi gospodari: Barilovići, Krajiška vojna vlast (od 1604. kad ga je Krajiška vlast dala popraviti, jer ga je Gašpar Barilović sam zapalio samo da ne dođe u vlast Krejine) do 1876, zatim općina barilovička. Grad je sve do zadnjeg rata bio u dobrom stanju, a stradao je za rata i poslije je zapušten.

Danas: ruševina.

BUDAČKI — **GORICA** — kaštel, sagrađen u XV st.

Njegovi gospodari: Budački, Turci (od 1596.), Krajiška Vojna vlast (od 1686.) koja je oko 1845. porušila grad do temelja.

Danas: neznatni ostaci grada na kamenitoj glavici, nedaleko pravoslavne crkve sv. Petra kod sliva potoka Rijeke u veći potok Radonju.

BELAJ — tvrdi grad, sagrađen možda u XIV st.

Njegovi gospodari: plemići Belajski, Tomašići, Petar Kružić, Franjo Frankopan Slunjski, R. Paradeiser, F. Saurau, M. Prešern, Krajiška vojna vlast koja u njemu drži skladište topovske municije do 1834, a onda ga ruši do temelja.

Danas: tek vidljivi ostaci građevnog materijala na položaju grada.

ZIMIĆ — tvrdi grad, sagrađen možda već u XIII st.

Njegovi gospodari: Zimići, Krajiška vojna vlast, koja ga zapušta već u XVII st.

Danas: neznatni ostaci gradskih bedema i opkopa u šumi.

VELEMERIĆ — tvrdi grad, sagrađen možda već u XIII st.

Njegovi gospodari: Velemerići, Krajiška vojna vlast, zapušten već u XVII st.

Danas: ne postoje nikakvi ostaci na položaju grada.

M. Kruhek